

ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ СІЛЬСЬКИХ ТА МІСЬКИХ ШКІЛ ТА РОЛЬ ГЕОГРАФІЇ У ЇЇ ФОРМУВАННІ

ASSESSMENT OF ECOLOGICAL AWARENESS OF STUDENTS IN RURAL AND URBAN SCHOOLS AND THE ROLE OF GEOGRAPHY IN ITS FORMATION

Екологічна ситуація в усьому світі, як і в Україні продовжує погіршуватися. Відбувається різносторонній і глибокий вплив суспільства на навколишнє середовище. Наслідками цього є посилення парникового ефекту, частіші кислотні дощі, руйнування озонового шару, забруднення гідросфери, знищення ґрунтового покриву, втрата біорізноманіття тощо. Майбутнє природи та наших поколінь залежить від того наскільки суспільство усвідомлює необхідність бережного ставлення до природи як національного багатства та чи вмітимуть люди передбачати наслідки своєї поведінки. Саме це є причиною того, що все більшого значення набуває екологічна освіта та екологічне виховання.

У статті розглядається оцінка рівня екологічної освіти і екологічного виховання учнів сільської і міської школи. Для опитування ми обрали учнів старшого шкільного віку (7-11 класи), яким вже відомі знання про природний комплекс, оболонки Землі (літосфера, атмосфера, гідросфера, біосфера) та вплив людини на природу. Оскільки природоохоронна освіта є невід'ємною складовою навчально-виховного процесу кожного загальноосвітнього закладу, то ми з'ясували роль шкільної географії у екологічній освіті та екологічному вихованні. Також вказали на вплив місцевості проживання на формування екологічної грамотності школярів. Проведено анкетування учнів міської та сільської місцевості, щоб визначити рівень екологічних знань. Здійснено аналіз їхніх відповідей, на основі яких зроблено висновок про те, що сільські школярі у порівнянні з міськими, мають доволі високий рівень екологічної грамотності, вони більше проявляють прагнення до охорони довкілля, зацікавлені у розв'язанні екологічних проблем та володіють навичками раціонального природокористування. Вважаємо, що на це впливає безпосередній контакт з природою жителів сільських територій. Проте, все ж таки, зазначимо, що школярі розуміють безпосередню залежність людини від стану навколишнього середовища та їх цікавить доля природи. Також звертаємо увагу на те, що вчителі не приділяють достатньої уваги екологічному вихованню, на що і вказують при анкетуванні учні, але ж саме від майстерності вчителя і залежить зацікавленість школярів.

Ключові слова: екологія, охорона природи, екологічне виховання, екологічна грамотність, екологічна освіта.

The ecological situation in the whole world, as well as in Ukraine, continues to deteriorate. There is a versatile and profound impact of society on the environment. The consequence of this is an increase in the greenhouse effect, more frequent acid rains, ozone depletion, hydrosphere pollution, destruction of soil cover, loss of biodiversity, etc. The future of nature and our generations depends on the extent to which society is aware of the need to care for nature as a national treasure and whether people will be able to anticipate the consequences of their behavior. This is the reason why ecological education and ecological upbringing are becoming increasingly important. The article discusses the assessment of the level of ecological education and upbringing of students in rural and urban schools. For the survey, we selected students of senior school age (grades 7-11), who already know the knowledge about the natural complex, the Earth's envelopes (lithosphere, atmosphere, hydrosphere, biosphere) and the human impact on nature. Since ecological education is an integral part of the educational process of each general educational institution, we have found out the role of school geography in ecological education and ecological upbringing. Also noted the influence of the place of residence on the formation of ecological awareness of schoolchildren.

A survey was conducted among students in urban and rural areas to determine the level of ecological knowledge. An analysis of their answers was carried out, on the basis of which it was concluded that rural schoolchildren, compared with urban ones, have a fairly high level of ecological awareness, they show a greater desire for environmental protection, are interested in solving ecological problems and have the skills of rational nature management. We believe that this is influenced by direct contact with the nature of the inhabitants of rural areas. However, it should be noted that students understand the direct dependence of man on the state of the environment and are interested in the fate of nature. We also draw attention to the fact that teachers do not pay enough attention to environmental education, as indicated by students in the survey, but it is the skill of the teacher and depends on the interest of students.

Key words: ecology, nature protection, ecological upbringing, ecological awareness, ecological education.

УДК 37.014.74

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/47.8>

Добинда І.П.,

канд. геогр. наук,
асистент кафедри фізичної географії,
геоморфології та палеогеографії
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Денчиля Г.,

студентка IV курсу географічного
факультету
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Розвиток суспільства не завжди має лише позитивний бік. Ще не так давно питання збереження природи вважалося далеким, проте в умовах сьогодення ця проблема набула уже чималого масштабу. Людство досягло такого рівня розвитку, що не може існувати далі і при цьому не змінювати ґрунтовно природні умови і ресурси. Нажаль екологічна

культура у суспільстві сьогодні не є настільки високою, щоб запобігати навіть найменшим втручанням. Очевидно, що існує нагальна потреба не допустити руйнування природи людиною та сформувати раціональні стратегії поведінки з навколишнім середовищем, шляхом екологічної освіти та природоохоронної роботи. Тому важливим аспектом сьогодення є формування екологічно

орієнтованої особистості та створення нового порядку та нових правил для співжиття з природою. Екологічне виховання повинно починатися ще зі школи. Згідно цього при реформуванні освіти та набуття нею нового змісту у новій українській школі з-поміж інших ключових компетентностей є і екологічна. Вона покликана закласти у молодого покоління основи екологічного природокористування, раціонального використання природних ресурсів, основних умов охорони природи. Адже саме під час навчального процесу в учнів формуються позитивне емоційне ставлення до охорони природи та мотиваційні принципи позитивного впливу на довкілля. Крім того, відбувається заохочення учнів до розв'язання екологічних проблем шляхом природоохоронної роботи. Проте чомусь є значна відмінність у розумінні екології та охорони природи у школярів міської та сільської місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У останні роки дуже актуальним є вивчення екологічної освіти та екологічного виховання учнями. Низка авторів звертає увагу на формування екологічної грамотності і виховання у молодших школярів [1, 5, 6, 9]. З точки зору основи екологічної культури розглядають екологічну освіту та виховання Л. Прохорова, Т. Зав'ялова, О. Непша [10, 11]. Також вони досліджують місце екологічної освіти у міжпредметних зв'язках географії і біології. Обґрунтування екологічної освіти при вивченні предметів природничо-наукового циклу належить С. Шмалей [14]. А. Шевель [13] вказує на роль освіти у формуванні екологічної культури. Оцінку якості екологічної освіти і виховання учнів у сільській та міській початковій школі досліджувала Л. Роман зі співавторами. Формуванню екологічної компетентності у школярів присвячує свої дослідження О. Колонькова, Н. Пустовіт, Л. Руденко [12] та Назаренко Т. [8].

Важливе місце у екологічній освіті і екологічному вихованні відіграє географія. Саме тут учні дізнаються про природні умови та ресурси, природоохоронні території, поняття ландшафту тощо. Тому вивчення ролі географії у екологічній освіті, культурі та вихованні є важливим. Цим питанням присвячені праці О. Корнуса зі співавторами [4, 7], Т. Назаренко [9], С. Домусчи та В. Тригуба [3], С. Гвоздій [2] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Екологічна освіта та екологічне виховання досліджується з врахуванням різних аспектів. Проте на жаль на сьогодні не приділялася належна увага вивченню цих аспектів щодо їхнього впровадження у школах міст та сільської місцевості.

Мета статті полягає у аналізі екологічної грамотності учнів міської та сільської місцевості.

Виклад основного матеріалу. Не існує такої діяльності, яка б не мала впливу на довкілля,

адже наше життя відбувається у постійному контакті з природою. Тому виховуючи суспільство, любов до природи потрібно прищеплювати зі школи. Ключовою ланкою у формуванні такої особистості є знання, вміння та навички здобуті в середній школі. Тобто, саме школа і вчителі є піонерами у розвитку інформаційних здібностей учнів та пізнавальних способів аналізу взаємовідносин людини й природи.

Вивчення природоохоронних територій та об'єктів рідного краю сприяє формуванню екологічної компетентності учнів у школі, й може гарантувати, що знання є засобом для розуміння природних процесів і явищ. Провідна ж роль у формуванні цілісної системи природоохоронних знань належить саме географії. Саме в процесі навчання географії розглядаються взаємозв'язки природних об'єктів, явищ і процесів, цілісність географічної оболонки, складність і суперечності взаємодії природи та суспільства, а також комплекс проблем охорони природи.

За допомогою методу анкетування ми намагалися здійснити порівняльну оцінку якості екологічного виховання та рівня екологічної грамотності учнів міської та сільської місцевості. Для порівняння нами були вибрані школи у регіонах, які багаті на цінні та унікальні ландшафти і мають значну кількість природоохоронних об'єктів. Ними є Лисичівська загальноосвітня школа I-III ступенів Хустського району Закарпатської області та Чернівецький ліцею № 8 імені Т.Г. Шевченка.

Хустський район розташований в зоні Верхньотисянської котловини, частково на території Притисянської низовини. Територія Хустського району багата на об'єкти природно-заповідного фонду. Тут розташований Хустський масив Карпатського біосферного заповідника «Долина нарцисів», де ростуть виняткові дикі гірські нарциси, які більше не збереглися ніде у Європі. Також на даній території розташовані національні природні парки «Зачарований край», «Синевир», геологічний заказник загальнодержавного значення «Зачарована Долина», лісовий заказник загальнодержавного значення «Кам'янка», ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення – «Великий Яворець», «Обнога», «Голятин» та низка природоохоронних об'єктів місцевого значення.

Місто Чернівці лежить на стику гірської і рівнинної ландшафтних країн, більшою своєю частиною у Передкарпатті у межах Чернівецької височини. У місті є об'єкти як державного, так і місцевого значення. З-поміж перших відзначимо Чернівецький дендрологічний парк, Ботанічний сад Чернівецького національного університету, ландшафтні заказники «Цецино» та «Гарячий урбан». Об'єктів місцевого значення у місті є дуже багато, зокрема, 9 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

і низка пам'яток природи, які знаходяться чи не на кожній вулиці міста. Щодо області, то не дивлячись на те, що вона є найменшою за площею, в її межах розташовуються три національних природних парки – «Вижницький», «Хотинський» та «Черемоський» з їхніми унікальними ландшафтами та низку об'єктів інших категорій природно-заповідного фонду.

Все це вказує на те, що вибрані для порівняння регіони є такими, що дає змогу здійснювати просвітницьку та екологічну діяльність у навчальних закладах освіти.

У опитуванні брали участь учні 7-11 класів. Для цього нами була сформована анкета, яка складалася з простих і зрозумілих запитань, серед яких були і запитання з однією правильною відповіддю, з відповіддю «так» або «ні» та такі, на які респондентам надавалась можливість висловити свої думки, пропозиції й обґрунтувати їх.

Загалом, в опитуванні прийняло участь 62 сільських учнів, зокрема, 7 клас-10 учнів, 8 клас-16 учнів, 9 клас – 12 учнів, 10 клас – 14 учнів і 11 клас – 10 учнів Лисичівського ЗЗСО Закарпатської області та 73 міських школярів, а саме – 7 клас – 19 учнів, 8 клас – 15 учнів, 9 клас – 17 учнів, 10 клас – 10 учнів і 11 клас – 12 учнів Чернівецького ліцею № 8 імені Т.Г. Шевченка.

Експериментальне дослідження дозволяє визначити рівень базових екологічних знань учнів, рівень знань екосистемного права, розвиток практичних навичок, вироблених на уроках географії та позакласному екологічному вихованні.

Аналіз результатів відповідей на запитання **«Як Ви ставитесь до природи?»** засвідчив, що 92% сільських та 78% міських школярів, сприймають природу як об'єкт охорони, 7% сільських та 21% міських школярів відповіли, що відносяться до навколишнього середовища, як до об'єкта користі та лише по 1% учнів в обох закладах вказали, що їм все одно.

Наступне питання дає змогу визначити рівень учнівських теоретичних знань та розуміння школярами даного терміну екологія (**«Чи знаєте Ви, що розуміють під терміном «екологія?»**»). 100% учнів ліцею та 93% школярів сільської школи зазначили, що це галузь науки про довкілля та його захист, проте відповіді 7% респондентів сільської місцевості вказують на те, що вони недостатньо володіють знаннями щодо значення зазначеного поняття.

Метою запитання **«Що є основною причиною забруднення навколишнього середовища на Вашу думку?»** було зрозуміти рівень проінформованості учнів, що саме впливає на стан довкілля. Так, 94% та 99%, відповідно міських та сільських учнів відповіли, що діяльність людини, 6% міських та 1% сільських учнів дали відповідь – транспорт та промисловість.

Відповіді на наступне запитання (**«Хто, на Ваш погляд, в першу чергу повинен займатися розв'язанням екологічних проблем?»**), повинні були допомогти з'ясувати готовність учнів до практичної природоохоронної діяльності та вміння брати на себе відповідальність за власні вчинки. Так, 88,4% міських та 96,7% сільських опитаних відповіли, що розв'язання екологічних проблем лежить на плечах кожної людини. Це засвідчує, що все таки більшість учнів дуже добре усвідомлюють, що кожен індивід повинен нести відповідальність за збереження природи. Тільки, відповідно 11,6% та 3,3% школярів тут відповіли наступне – Міністерство охорони природи, а це вказує на неготовність учнів брати на себе відповідальність.

Відповіді на запитання **«Які глобальні проблеми екологічного характеру Ви знаєте?»** дало нам змогу визначити рівень освіченості школярів щодо глобальних проблем планети. Респонденти мали змогу дати відповідь самостійно, серед сільських школярів були пріоритетними наступні проблеми: вирубка лісів, забруднення атмосфери та водних ресурсів, ґрунтів, зміна клімату, утилізація відходів. Натомість міські школярі зазначили такі екологічні проблеми: глобальне потепління, проблема вичерпності природних ресурсів, перенаселення планети.

За допомогою запитання **«Чи мають місце екологічні проблеми в Україні?»** нам вдалося визначити рівень освіченості учнів щодо наявності чи навпаки відсутності таких проблем в Україні. Аналізуючи відповіді, школярі 100% відмітили, що проблеми в нашій державі є і їхня кількість така, що вони потребують негайного їхнього вирішення.

Метою запитання **«Як би Ви визначили екологічну ситуацію у Вашому селі/ місті?»** було дізнатися, про те, як учні оцінюють екологічну ситуацію у своїй місцевості. Ранжування сучасного стану екологічної ситуації у селі/місті, підтверджує здебільшого адекватну тенденцію суджень школярів, оскільки 86,7 % опитаних школярів сільської школи та 74,4% опитаних учнів ліцею визначили, що ситуація цілком нормальна, хоча є певні дзвіночки для тривоги, зокрема, у сільській місцевості – це забруднення річок (викиди нечистот, миття автомобілів у водоймах), ґрунтів, знищення лісів, проблема ліквідація сміття; у міській місцевості – забруднення повітря через велику кількість автомобільного транспорту, очистка стічних вод, проблема водозабезпечення.

Щоб зрозуміти чи є зацікавленість учнями екологічною ситуацією у своїй місцевості було наступне питання (**«Які екологічні проблеми існують на території вашого села/міста?»**). 97% учнів міської школи першочерговими екологічними проблемами свого міста визначили забруднення атмосферного повітря внаслідок використання

транспорту, наявності шкідливого виробництва і лише 3% вважають, що проблем у межах їхнього поселення немає. Проте 52% школярів сільської школи зазначили, що на території села є такі проблеми: знищення рослин, 29% – забруднення місцевих водойм, 19% – засмічення усіх вулиць, нехватка потрібної кількості смітників, які розташовані поза житловою зоною.

На запитання **«Чи є у вашій школі гуртки природоохоронного спрямування?»** 73,3% учнів ліцею та 90 % учнів сільської школи зазначили, що не має; відповідно, 13,3 % і 10 %, відповідно, взагалі не знають про можливість існування таких гуртків.

Відповідь на запитання **«Чи проводяться у Вашій школі екологічні акції?»** була майже стовідсотково «так». Виходячи з цього ми хотіли з'ясувати які. Тут учні сільської школи відзначили такі екологічні акції як «Посади дерево», «Ми за чисте довкілля», «Збережімо планету разом». Міські учні зазначили, що у ліцеї проводяться наступні – «Батарейкам утилізація», «Посади дерево», «Скажи пластику-ні!».

На запитання **«Чи впливають на Ваше відношення до природи уроки географії?»** лише 70 % учнів міської школи та 86,8 % учнів сільської школи відповіли «так». Також було питання **«Чи дізнаєтесь Ви на уроках географії про екологічні проблеми та способи їх вирішення?»** Учні сільської школи відповіли таким чином: 86,8% означили відповідь «так», 10,5% обрали відповідь «важко відповісти» та 2,6 % учнів зазначили відповідь «ні». Серед учнів міської школи відповіді мали такий вигляд: 70% – «так», 20% зазначило, що «важко відповісти», 10% – «ні».

«Чи проводяться у Вашій школі тижні екології, виставки, проекти на природоохоронну тематику?». Тут 95 % учнів ліцею та 100 % учнів сільської школи відповіли, що проводяться.

Питання **«Чи хвилює Вас доля природи?»** було поставлене для того, щоб в'яяснити, чи турбує учнів доля природи та її охорона. Відповідь була одноголосна «так», адже якщо вимре все, що є у природі, тоді не стане і людини.

На запитання **«Що Ви робите для того, щоб покращити сучасний стан навколишнього середовища?»** і **«Чи хотіли б Ви допомагати у розв'язанні проблем екологічного змісту?»** одноголосно респонденти відповіли, що садили нові насадження, очищували долини рік від сміття, проводили екологічні акції, збирали сміття. Також важливим є те, що на інше питання варіант відповіді «так» обрали 90% школярів міської та 97% учнів сільської школи. Тобто, очевидно, що учні готові вирішувати екологічні проблем і приймати безпосередню участь у поліпшенні стану довкілля.

Заслугують на увагу, відповіді школярів на питання **«Як Ви вважаєте, для чого охороняти**

природу?». Відзначимо наступні пропозиції учнів – «якщо ми не будемо охороняти природу, зробимо собі ж гірше», «якщо не буде природи, не буде і нас», «природа дає нам все для життя», «для продовження людського роду».

100 % учнів обох шкіл зазначили, що їм відомі території, де охороняється природа і що вони знають такі об'єкти на території їхнього регіону і змогли назвати деякі із них. Але учні сільської школи знають їхню більшу кількість.

Для того, щоб з'ясувати роль вчителя у екологічному вихованні школярів були поставлені лише два питання. На питання **«Оцініть рівень викладання екологічних тем у вашій школі»** нажалі 100 % учнів обох шкіл зазначили, що середній рівень, що вказує на те, що вчителі не особливо звертають увагу на роль екологічної складової у вихованні свідомого громадянина. Натомість на питання **«Чи використовують вчителі на уроках географії для пояснення тем про екологічні проблеми мультимедійні технології? (відео-, аудіо-, презентації)?»** 90 % міських школярів відповіли, що використовують, 10 %, що не використовують. Натомість, у сільській школі спостерігається дещо інша ситуація, так 60 % учнів, відповіли, що вчителі не використовують на уроках географії мультимедійні технології, а 40 % відповіли, що використовують. Проте ми вважаємо, що тут може буди як і небажання вчителя користуватися такими технологіями, вік вчителя, зокрема у сільській школі, так і фінансування на придбання такої техніки.

Отримані в дослідженні результати, підтверджують прагматичне ставлення до природи серед сільських та міських школярів. У результаті аналізу, опитування слід відзначити, що 21 % респондентів міських та 7% сільських шкіл розглядали природу не як об'єкт охорони, а як об'єкт користі, з якого людина отримує лиш вигоду. Таким чином, вони демонструють споживчий і нераціональний спосіб дій у навколишньому середовищі, що, на нашу думку, зумовлено низьким рівнем екологічних знань, а отже, надзвичайно низькою цікавістю охороняти природу.

Більшість респондентів обох закладів є екологічно орієнтовані, надають великого значення питанням щодо охорони навколишнього середовища, а саме залюбки беруть участь в природоохоронній роботі, екологічних акціях, тижнях екології, виставках, проєктах на природоохоронну тематику.

Варто звернути увагу на те, що важливим аспектом екологічної освіти є конкретна ситуація, в якій сільські та міські учні здобувають екологічні знання, і різниця між ними впливає на рівень їх екологічної грамотності. Цей дисбаланс в основному зумовлений різним рівнем забруднення в містах

і селах, оскільки є катастрофічним він є переважно в міських поселеннях. Екологічні проблеми в містах і селах також відрізняються: у сільській місцевості першочерговими проблемами є знищення зелених насаджень, забруднення води, побутові відходи, а в містах першочерговими проблемами є забруднення повітря через транспорт і шкідливе виробництво. При опрацюванні результатів анкетного опитування, ми встановили, що більша зацікавленість екологічними проблемами у сільських школярів. Ми схильні пояснити цей факт щоденними взаємодіями сільських дітей з природою. Натомість у міських школярів обмежене спілкування з нею, що призводить до низької зацікавленості екологічними проблемами.

Відповідно до результатів опитування високий відсоток учителів на уроках географії використовують різні мультимедійні технології, це дає змогу міським учням бути більш обізнаними у теоретичних питаннях охорони природи, що не скажеш про учителів сільської школи, проте сільські школярі більш досвідчені у практичній діяльності.

Висновки. Результати анкетування, засвідчують, що сільські школярі у порівнянні з міськими, більше проявляють прагнення до охорони довкілля та володіють навичками раціонального природокористування. Ми схилиємось пояснити цей факт з точки зору особливостей соціалізації школярів. Життя на природі в оточенні лісів, ставків, природних ландшафтів, а не серед змарчочосів, сприяє розвитку почуття відповідальності за збереження краси довкілля.

Узагальнюючи результати анкетування, доцільним буде звернути увагу на те, що сільські учні, у порівнянні з міськими, мають доволі високий рівень екологічної грамотності, що є підґрунтям для формування екологічної компетентності. Проте, учні обох шкіл добре розуміють, що охороняти природу потрібно, бо «якщо не буде природи, не буде і нас».

Екологічна освіта та природоохоронна робота є один із найпотужніших інструментів зміни ставлення людини та суспільства до навколишнього середовища, з руйнівного та споживчого на турботливе та відповідальне, чого можна досягнути при вивченні у шкільному курсі предметів природничого напрямку, зокрема, географії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Власенко Н. О. Формування екологічної грамотності молодших школярів в умовах НУШ. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*

"Формальна і неформальна освіта у вимірах педагогіки добра Івана Зязюна". 2018. С. 34-35.

2. Гвоздій С.П. Проблема екологічного виховання учнів на уроках географії загальноосвітньої школи. 2009.

3. Домусчи С.В., Тригуб В.І. Екологічне виховання на уроках географії та у позаурочний час. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: "Педагогічні науки".* 2021. Вип. 2 (Травень). С. 182-187.

4. Корнус О. Г., Корнус А. О., Мовчан В. В., Роль шкільної географії у формуванні екологічної свідомості учнів. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Екологія.* 2016. Вип. 1. С. 99-110.

5. Мальчикова І. М. Особливості екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Таврійський вісник освіти.* № 3. 2013. С. 133-140.

6. Маршицька, В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* 2005. С. 20-24.

7. Мовчан В. В., Корнус О. Г., Корнус А. О. Екологічна освіта і виховання у шкільному курсі географії. *Наукові записки СумДПУ імені АС Макаренка. Географічні науки.* 2017. С. 191-195.

8. Nazarenko Т. Формування в учнів екологічної компетентності на уроках географії. *Ukrainian Educational Journal.* № 1. 2017. С. 59-65.

9. Нестеренко В. В., Лятамбур О. Екологічне виховання дітей дошкільного віку як педагогічна проблема [Електронний ресурс]. *Режим доступу: http://sandavak.narod.ru/stud_stat/lyatambur.pdf.*

10. Прохорова Л. А., Зав'ялова Т. В., Непша О. В. Екологічна освіта в міжпредметних зв'язках географії і біології. *Екологічна стратегія майбутнього: досвід і новації: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* 2017. С. 136-138.

11. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Екологічна освіта та виховання молоді як основа екологічної культури суспільства. *Дискурс в умовах мінливості соціокультурного простору: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю до 95-річчя Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.* 2018. С. 143–146.

12. Пустовіт Н. А., Пруцакова Л. О., Руденко Л. Д., Колонькова О. О. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник. Київ: «Педагогічна думка». 2008. 64 с.

13. Шевель А. О. Роль освіти у формуванні екологічної культури. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 33. 2008. С. 33-41.

14. Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: дис. доктора пед. наук: 13.00.01. 2005. 479 с.